

Леонід Криворучко,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4839-598X>,

завідувач відділу мистецтв,

Публічна бібліотека імені Лесі Українки (м. Київ, Україна),

вул. Олександра Кониського, 83–85, Київ, 04053, Україна

e-mail: art-library@ukr.net

Франц Кафка у світовому мистецтві

Цитування: Криворучко Л. Франц Кафка у світовому мистецтві. *Бібліотечний вісник*. 2025. № 2. С. 96–97.

Розглянемо світ книжкової ілюстрації, сценічне втілення і кіноверсії творів Франца Кафки. І минуле століття, і початок нового подарували нам надзвичайно цікаві приклади звернення художників, майстрів театру і кіно до спадщини Ф. Кафки. І тут немає нічого дивного: адже твори письменника містять у собі велику мистецьку енергію.

Перед тими митцями, які відважуються ілюструвати Ф. Кафку або втілювати його твори у театрі і кіно, стоять неймовірно складні завдання. Адже цей автор створював нову матерію мистецтва і проривався взагалі в інші сфери, яких до нього література не знала.

Теодор Адорно зазначав, що проза Ф. Кафки тяжіє скоріше до алегорії, аніж до символу. Невипадково і Вальтер Беньямін визначав її як параболу. Вона проявляється не у висловлюванні, а у відмові від нього, в обриві мови. Це така парабола, ключ до якої втрачений або вкрадений. Кожна фраза Ф. Кафки закликає: «вितлумачте мене», і жодна з них цього не стерпить.

Спостерігається цікава паралель з Миколою Гоголем: відомо, що М. Гоголь з великою недовірою ставився до ілюстрування своїх творів. Окрім того, він побоювався побачити себе і у театральному втіленні. Причиною цього був страх бутафорії. І Ф. Кафка так само: не хотів, щоб його твори ілюстрували, ставився до цього з великими застереженнями. Відомий приклад з першим виданням «Перевтілення» і його умовою до художника: в жодному разі не малювати таргана.

Розпочнемо з портрету Франца Кафки, виконаному його сучасником, видатним чеським художником Франтішком Тихим (1896–1961). Твори Тихого – це завжди його особиста сповідь, символи і тропіки його душевного стану. Він часто переживав душевну кризу. Художній шлях Тихого – шлях самотньої людини, трагедія нерозуміння сучасниками. І тут з Ф. Кафкою багато спільного. Художнику було 23 роки, коли він намалював один з найкращих портретів Ф. Кафки.

Австрійський художник Ганс Фроніус (1903–1988) усе своє творче життя, від двадцятих до вісімдесятих, пов'язав з художнім світом Франца Кафки. Свої перші ілюстрації до творів письменника художник виставив у Празі, де познайомився з найближчим другом Ф. Кафки Максом Бродом, який високо оцінив майстерність художника. Сам Г. Фроніус пояснював свою зацікавленість Ф. Кафкою «дотиком ідентичностей, близькістю, що визначається ментальним складом розуму». Г. Фроніус пережив часи, коли після приєднання Австрії до гітлерівської Німеччини зазнав утисків, як «друг євреїв».

Після Фроніуса стало звичним уявляти ілюстрації до творів Ф. Кафки чорно-білими, а от ізраїльська художниця Лідія Ейдус побачила світ Ф. Кафки у кольорі. Вона проілюструвала значну частину доробку письменника. У першому виданні «Процесу» ієрусалимського видавництва «Філобіблон» 2001 р. було 32 кольорові ілюстрації. Потім було видано альбом, де було вже 69 ілюстрацій: 14 до «Процесу», решта – до «Замку» і оповідань. Хочеться зауважити, що і техніка виконання досить несподівана і оригінальна, хоча матеріалом служить тут і масляна пастель. Ми вже згадували про випадок з «Перевтіленням», коли Ф. Кафка звертався до видавця, щоб ілюстратор не зображував Грегора Замзу у вигляді комахи, а обмежився б винятково малюнками з життя сім'ї. Л. Ейдус виконала цей заповіт. У всіх малюнках до «Перевтілення» відсутній «тарган», якого ми безкінечно бачимо у різних художників, навіть у такого чудового, як Ганс Фроніус. Ілюстрації Л. Ейдус дуже природні. Світ художниці не автономний, а невід'ємний від кафкіанської прози. Іноді помічають на цих роботах вплив Марка Шагала.

До творчості Ф. Кафки зверталися Макс Ернст і Джордж де Кіріко. Не забудемо унікальний досвід Михайла Карасика, Ігоря Макаревича, Андрія Бісті, українського художника Сергія Пожарського, з ім'ям якого пов'язано перше незабутнє радянське видання Ф. Кафки 1965 р. Воно було схоже на маленький молитовник. А голчату техніку Олександра Алексєєва використав

видатний кінорежисер Орсон Веллс в анімаційному вирішенні прологу до свого фільму «Процес».

У театрі одним із перших сценічних втілень «Процесу» – була вистава видатного французького режисера Жан-Луї Барро. Переходячи до театральної теми, звернемо увагу на дуже важливу публікацію, присвячену театральному осягненню Кафки «Чи театральний Кафка?» (Кіно-Театр. 1996. № 5). Її автор – відомий чеський театрознавець Ян Гроссман. Його праця – глибокий аналіз театральності прози письменника і невдалих спроб її сценічного втілення. Переклади Ф. Кафки на мову театру і кіно часто страждають тим, – стверджує дослідник, – що працюють не з сюжетом, а його інтерпретацією. Вистава не повинна ґрунтуватися на «кафкіанстві». Те, що для Ф. Кафки особливо характерне, постановники вважають зсувом і порушенням, які необхідно виправдати причинними зв'язками. Вони не тільки збіднюють виражальні засоби тексту Ф. Кафки, а й розбивають його смислову структуру. Тоді «Процес» перетворюється на трагічно-героїчну драму особистості. Але «Процес» може бути тільки драмою абсурду. Йозеф К. – жертва абсурду, та водночас один із його творців.

Постановник «Процесу» у мюнхенському театрі «Камершпіле» Андреас Крігенбург проник у саме серце твору: поетичне і сумно-комічне. Абсурдність знаходить своє вираження у послідовній двоїстості – персонажів, подій, жестів, звуків і слів. Світ у виставі представлено диким, кривим колом, схожим на білчине колесо, і разом – це вирва, куди з необачності дуже легко провалитися. А. Крігенбург створює свою бурлескно клоунаду, де кожен – представник уніформованої маси, злодій і жертва водночас. Режисер за допомогою фарсово-комічного і напрочуд підібраного ансамблю знайшов точні образи для кафкіанського очуженого опису тої нав'язливої неминучості для Йозефа К.

Нарешті, хочеться звернутися до українських митців – фільмів Сергія Маслобойщикова «Сільський лікар» і «Співачка Жозефіна й мишачий король». Оператор цих фільмів – Сергій Шумович, композитор – Юхим Гофман. Професійного інтелектуала при дворі співачки Жозефіни, філософа-шоумена, зіграв відомий український культуролог Вадим Скуратівський. Зіграв органічно до стилістики всього фільму. За ним ні відвертості, ні справжнього натхнення, залишилися лише механічна звичка щось казати. Комічний ефект посилювався від того, що В. Скуратівський невільний і серед своїх абстракцій: він обслуговує примадонну, миє їй спину, розшукує зрання їй одяг, але своїми інтелектуальними фокусами демонструє її посередність, пересічність. Вона ж не співає, а пищить. «Звичайно, всі ми пищимо, але голос Жозефіни ще слабкіший за наш».

Митцям, які звертаються до творчості Франца Кафки, насамперед необхідно пам'ятати його вислів: «Книга – це сокира, що висить над замерзлим морем всередині нас».